

17

OIKEUDENMUKAISUUDEN JUURET VANHASSA TESTAMENTISSA

ANNELI AEJMEAEUS

Vanha Testamentti – tai Heprealainen raamattu, niin kuin monet mieluummin sanovat – on kokoelma juutalaisten keskuudessa useamman sadan vuoden kuluessa syntyneitä kirjoituksia, jotka edustavat laajaa kirjoja erilaisia kirjallisuuden lajeja: vanhaa tarinaperinnettä ja historia-kertomuksia, uskonnollista runoutta ja profeettojen julistusta, sananlaskuja ja viisaiden pohdintoja elämän lainalaisuuksista. Se ei muodosta yhtä yhtenäistä kokonaisuutta, eikä se sisällä systemaattista ajatusrakennelmaa tai kokonaisesitystä juutalaisen uskonnon sisällöstä. Siitä on myös vaikea saada esiin ajattelun ja teologian kehityslinjoja, koska eri ajoilta peräisin olevat kirjoitukset ovat niin erilaisia lajityypiltään ja tarkoitukseltaan. Historiallisen kehityksen hahmottamista vaikeuttaa myös tekstien kerroksellisuus, kun niitä on yhä uudestaan päivitetty täydentämällä ja muokkaamalla niitä vastaamaan paremmin uusien tilanteiden tuomia haasteita.

Selkeimmin ohjeellisen, auktoritatiivisen tekstikorpuksen muodostaa Vanhassa testamentissa Toora eli viisi Mooseksen kirjaa, joihin sisältyy kertomuksia kansan esi-isistä sekä kokonaisuudessaan Mooseksen antamaksi esitetty laki. Toora eli Laki sisältää paljon vanhaa perimätietoa,

mutta kirjallisena kokonaisuutena se on syntynyt melko myöhään.¹ Se on kuitenkin tekstikorpus, joka on saavuttanut auktoritatiivisen aseman aikaisemmin kuin muut Vanhan testamentin osat, joista käytetään nimityksiä *Prophetat* ja *Kirjoitukset*. Toora on säilyttänyt keskeisen asemansa juutalaisuudessa kautta aikojen. Vaikka se on eräällä tavalla juutalaisuuden peruskirja, sekään ei muodosta systemaattista kokonaisuutesta eikä edusta yhtenäistä ajattelua kaikista siinä käsitellyistä aiheista. Kristityt, joilla sama kirjakokoelma on pyhän kirjan osana – ”Vanha” testamentti Uuden testamentin rinnalla – ovat puolestaan korostaneet profettojen sanomaa, sen teologisia ja erityisesti eettisiä painotuksia.²

Kun lähdetään tutkimaan oikeudenmukaisuutta tai sen juuria Vanhassa testamentissa, yhden ongelman muodostaa juuri kirjoituskokoelman moninaisuus. Helpointa on ehkä sanoa, mitä siellä ei ole. Oikeudenmukaisuus siinä mielessä kuin me siitä tänä päivänä puhumme, ei vielä ole osa Vanhan testamentin lehdiltä heijastuvaa ajattelua. Siellä ei ole minkäänlaista käsitteellistä pohdintaa oikeudenmukaisuudesta. Voimme vain etsiä erilaisista teksteistä ja konteksteista seikkoja, jotka meidän mielestämme liittyvät siihen – ja toimia kuin salapoliisi pyrkien selvittämään runollisten tekstien taustalla olevaa ajattelua. On myös hyvä huomata, että Vanha testamentti edustaa täydellistä yhtenäiskulttuuria, jossa ei tehdä eroa maallisen ja hengellisen välillä: ei ole erikseen yhteiskunnallisia ja uskontoon kuuluvia asioita. Kuitenkin Vanhaan testamenttiin sisältyy paljon puhetta arvoista ja uskomuksista, jotka ovat mielenkiintoisia oikeudenmukaisuuden näkökulmasta ja jotka ovat selvästikin olleet taustavaikuttajina tai lähtökohtina sille, miten oikeudenmukaisuusajattelu on meidän juutalais-kristilliselle pohjalle rakentuneessa kulttuurissamme kehkeytynyt.

Käsittelen tässä luvussa kahta Vanhan testamentin teemaa, joissa voi mielestäni nähdä oikeudenmukaisuusajattelun juuria. Ensimmäinen liittyy vaikeasti käännettävään hepreankieliseen ilmaisuun *רָצוֹן* (*sedeq*).³ Siitä on raamatunkäännöksissä perinteisesti käytetty sanaa ”vanhurskaus” tai joissakin tapauksissa sanoja ”oikeamielisyys” tai ”oikeus”. Kyseessä on korkein elämänarvo – yhtäältä Jumalan ominaisuus, toisaalta Jumalan vaatimus ihmisille. Toinen tarkastelun kohteena oleva aihe on luomisusko ja siihen liittyen Vanhan testamentin ihmiskäsitys ja ihmisarvo. Edellinen teema läpäisee kaikki Vanhan testamentin kirjoitukset, jälkimmäinen edustaa melko myöhäistä teologista kehitysvaihetta.

VANHURSKAUS – JUMALAN OMINAISUUS

Mitä on רָדַק (*sedeq*), joka on siis suomalaisissa raamatunkäännöksissä tavattu kääntää ”vanhurskaudeksi”? ”Vanhurskaus” on itse asiassa keinotekoinen sana, joka on luotu tähän tarkoitukseen; sitä ei juurikaan tapaa uskonnollisen kielenkäytön tai Raamatun ulkopuolella.⁴ Yksinkertaisuuden vuoksi käytän tässä esityksessä sanaa ”vanhurskaus” tarkoittamaan heprean sanaa רָדַק (*sedeq*). Tutkimuksessa on vuosisatojen mittaan esitetty erilaisia teorioita siitä, minkälaiseen laajempaan viitekehykseen puhe vanhurskaudesta kuuluu: milloin on nähty, että kysymys on maailmanjärjestyksestä, jonka säilymisen ja oikeuden toteutumisen Jumala takaa, milloin on ajateltu, että vanhurskaus liittyy ihmisen toimintaan suhteessa toiseen ihmiseen tai ihmisen suhteeseen Jumalaan, erityisesti Israelin kansan liittoon suhteessa Jumalaan. Vanhurskauden on ajateltu viittaavan uskollisuuden noudattamiseen kaikissa näissä suhteissa.⁵ Kuitenkin näyttää siltä, että tällaiset selitykset ovat pikemmin myöhemmän ajan teologisointia sellaiselle elämänarvolle, joka on paljon vanhempaa perua. Seuraavaksi kartoitan, mitä se pitää sisällään.

Yksinkertaisimmassa peruserkityksessään sana esiintyy konkreettisisissa yhteyksissä määrittämässä esimerkiksi mittoja ja punnuksia: ”vanhurskas mitta” on ”oikea mitta”, ”vanhurskas punnus” lain tai standardin mukainen, oikeanpainoinen punnus”. Tarkoitus on sanoa, ettei vääryydellä tule pienentää mitta tai suurentaa punnusta niin, että otetaan isompi hinta pienemmästä määrästä tuotetta.

Samaan sananjuureen kuuluvia sanoja käytetään oikeudenkäytön yhteydessä: tuomarin tulee olla ”vanhurskas” eli sellainen tuomari, joka jakaa oikeutta vanhurskauden mukaan, siis oikein tai oikeudenmukaisesti. Se, joka tuomitsee oikein, ei katso henkilöön eikä ota lahjuksia suosiakseen ketään. Se, joka oikeuden edessä on syytön, on vanhurskas, oikeamielinen, oikeassa (oleva). Jo näissä kaikkein yksinkertaisimmissa tapauksissa herää kysymys, tarkoitetaanko lain kirjaimen mukaista toimintaa vai sittenkin jotakin enemmän: onko vanhurskas mitta kuitenkin kukkurainen, ja ottaako vanhurskas tuomari huomioon myös muuta kuin lain kirjaimen? Sitä ei missään sanota.

Myös Jumalasta käytetään paljolti oikeuteen liittyviä kielikuvia: Jumala on tuomari ja nimenomaan vanhurskas eli oikeamielinen tuomari, joka tuomitsee ihmisten teot ”niin kuin on oikein”, ”oikeuden mukaan”. Jumalalla ei kuitenkaan ole yläpuolellaan mitään oikeuden

auktoriteettia, ei mitään lakia, jonka mukaan hän tuomitsee, vaan hän on itse absoluuttinen oikeus ja vanhurskaus. Näin vanhurskaudesta ja oikeamielisyydestä tulee Jumalan epiteetti, ehkä tärkein kaikista epiteeteistä, joita käytetään erityisesti temppelin psalmilaulussa Jumalaa ylistettäessä:

Vanhurskaus ja oikeus ovat valtaistuimesi perusta,
armo ja uskollisuus ovat sinun palvelijasi.⁶

Vanhurskauden parina esiintyy usein מִשְׁפָּט (*mišpaṭ*) ”oikeus, tuomio”, ja näiden rinnalla חֶסֶד (*hesed*) ”armo, laupeus, uskollisuus” sekä אֱמֶת (*emet*), ”totuus, uskollisuus”. Tässä ne esiintyvät runollisessa kielikuvassa, ikään kuin jonkinlaiset olennot – kuin sfinksit – jotka ympäröivät Jumalaa ja kannattelevat hänen valtaistuintaan. Kaikkien näiden Jumalan ominaisuuksia ja keskeisiä elämänarvoja kuvaavien sanojen kääntäminen on vaikeaa, ja käänösvaihtoehdot eri sanoille menevät osittain päällekkäin. Esimerkiksi toisessa psalmilaulussa sanoja käytetään näin:

Herra, sinun armosi ulottuu taivasiin,
sinun totuutesi pilviin asti.
Sinun vanhurskautesi on kuin Jumalan vuoret,
sinun tuomiosi niin kuin suuri syvyys,
ihmistä ja eläintä sinä autat, Herra.
Kuinka kallis on sinun armosi, Jumala!
Ihmislapset etsivät sinun siipiesi suojaa.⁷

On kuitenkin merkittävää, että Vanhan testamentin Jumalaa ei kuvata mielivaltaiseksi despootiksi, vaan hänen ajateltiin personifioivan nimenomaan vanhurskautta ja oikeutta, laupeutta, uskollisuutta ja totuudellisuutta. Tässä suhteessa Vanhan testamentin Jumala poikkeaa monista naapurikansojen jumalista, joista kerrotaan mitä vilsimpiä tarinoita. Vanhan testamentin Jumala sitoutuu itse samoihin periaatteisiin, joita edellyttää ihmisiltä.

Mitä kaikkea Jumalan vanhurskaus sisältää, selviää ehkä parhaiten juuri psalmeista, jotka ovat puhetta Jumalasta ja Jumalalle. Psalmeissa vedotaan Jumalan vanhurskauteen, kun pyydetään häneltä apua ahdingossa:

Pelasta minut, vapahda minut vanhurskaudessa,
vallista korvasi minun puoleeni ja auta minua.⁸

Minä en peitä sinun vanhurskauttasi omaan sydämeeni,
vaan puhun sinun uskollisuudestasi ja avustasi;
minä en salaa sinun armoasi ja totuuttasi
suurelta seurakunnalta.⁹

Jälkimmäinen esimerkki liittyy tilanteeseen, jossa rukoilija kiittää saamastaan avusta. Tämä näkökulma Jumalan vanhurskauteen onkin leimaa antava Vanhan testamentin puheelle Jumalasta. Se nousee Israelin kansan uskonnon syvistä juurista ja varhaisista kokemuksista: sorrettuna olemisesta ja Jumalan kokemisesta vapauttajana ahdingosta.

Israelin kansan perustavana kokemuksena ja uskonnon ydinkokemuksena kerrotaan Toorassa Egyptin orjuudesta vapautumisesta.¹⁰ Siitä kerrottiin yhä uudestaan ja ylistettiin Jumalaa hänen suurista teoistaan.

Vanhurskaat ovat Herran teot,
hän tuo oikeuden sorretuille.
Hän osoitti tiensä Moosekselle
ja näytti Israelille suuret tekonsa.
Anteeksiantava ja laupias on Herra.
Hän on kärsivällinen
ja hänen armonsa on suuri.¹¹

Laulakaa Herralle uusi laulu!
Hän on tehnyt ihmeellisiä tekoja.
Hänen oikea kädensä, hänen pyhä voimansa on tuonut voiton.
Herra näytti, että hän on meidän pelastajamme,
hän osoitti vanhurskautensa kansojen nähden.
Hän muisti Israelin kansaa, osoitti jälleen laupeutensa ja
uskollisuutensa.
Maan ääretkin saivat tietää, että Jumalamme pelasti meidät.¹²

Tästä sorrettujen näkökulmasta Jumala ”vanhurskaana tuomarina” ei ole uhkaava hahmo vaan päinvastoin kaivattu pelastaja, joka auttaa sorretut oikeuteensa. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että vanhurskaus vähitellen omaksuu myös merkityksen ”pelastus”.

Vanhan testamentin kreikkalaisessa käännöksessä Septuagintassa heprean sanaa צדק (*sedeq*) vastaa δικαιοσύνη (*dikaiošyne*), jonka myös Uuden testamentin kirjoittajat saivat perinnöksi Septuagintasta. Uudessa testamentissa puolestaan δικαιοσύνη muuttuu täysin teologiseksi käsitteeksi ja etäännyty siten varsin kauas siitä, miten taustalla olevaa heprean sanaa käytetään Vanhassa testamentissa. Vanhurskaus on Uuden testamentin mukaan sitä, että Jumala hyväksyy ihmisen yhteyteensä pelkästään uskon perusteella, ansioista riippumatta. Tästä vanhurskaudesta, joka on kristillisen uskon ydinkohtia, kirjoittaa erityisesti Paavali kirjeissään.¹³

VANHURSKAUS – JUMALAN VAATIMUS IHMISELLE

Vanhassa testamentissa vanhurskaus on jotakin paljon konkreettisempaa. Se on Jumalan ominaisuus, joka ilmenee Jumalan pelastavissa teoissa, ja käytännön tekoja, joita odotetaan ihmisiltä. Tämä ihmisiltä vaadittu vanhurskaus vie meidät lähelle niitä kysymyksiä, joita tässä kirjassa käsitellään. Mitä se siis pitää sisällään?

Selvyyttä voi etsiä muutamasta tekstinkohdasta, joissa asiasta puhutaan. Psalmissa 15 kysytään, kuka saa tulla temppeliin:

Herra, kuka saa vierailta sinun majassasi,
kuka asua sinun pyhällä vuorellasi?
Se, joka vaeltaa nuhteettomasti,
joka tekee vanhurskauden ja puhuu sydämesssänsä totuutta;
joka ei panettele kielellänsä, joka ei tee toiselle pahaa
eikä saata lähimmäistään häväistyksen alaiseksi;
joka halveksuu hylkiötä, mutta kunnioittaa niitä, jotka pelkäävät
Herraa;
joka ei valaansa riko, vaikka on vannonut vahingokseen;
joka ei anna rahaansa korolle eikä ota lahjuksia viatonta vastaan.
Joka näin tekee, hän ei ikinä horju.¹⁴

Temppeliin saa tulla se, joka noudattaa vanhurskautta, nuhteettomuutta ja totuutta. Voimme ymmärtää nämä periaatteina, joita jatkossa mainittavat konkreettiset teot havainnollistavat. Kaikissa kohdissa on kysymys siitä, miten ihminen kohtelee toista ihmistä, lähimmäistensä.

Vanhurskauden ja totuudellisuuden vaatimus kohdistuu siihen, ettei toista ihmistä panetella tai syytetä väärin tai lahjuksia vastaan vääristellä hänen oikeuttaan. Jos on antanut sanansa jostakin, mikä myöhemmin osoittautuu itselle epäedulliseksi, tappiota ei sovi vierittää toiselle peräntymällä lupauksestaan. Toisen tappioksi koituu myös koron ottaminen lainasta – asia, joka usein tulee vastaan Vanhan testamentin lehdillä.

Enemmän väriä ja räväkkyyttä puhe vanhurskaudesta saa Vanhan testamentin profeetoilla. Profeetat syyttävät ja varoittavat kuulijoitaan vanhurskauden puutteesta. Otan esiin pari tekstikatkelmaa Jesajalta ja Aamokselta, jotka toimivat profeettoina samoihin aikoihin 700-luvulla eaa. Heistä Jesaja vaikutti Jerusalemissa, eteläisen Juudan kuningaskunnan alueella, kun taas Aamos, vaikka olikin kotoisin etelästä, julisti pohjoisen veljesvaltion, Israelin, alueella Beetelissä. Tilanteet, joissa he toimivat, olivat täysin erilaiset: Aamos oli vieras pahanilmanlintu, joka tuli häiritsemään naapurikansan pyhiä menoja Beetelin temppelissä; Jesaja puolestaan oli Jerusalemissa hallitsevan kuninkaan luottoprofeetta. Kuitenkin molempien julistuksessa, siinä mitä tutkimuksessa pidetään sen kaikkein aidoimpana osana, on paljon samaa. Molemmat syyttävät kuulijoitaan vanhurskauden puutteesta ja mainitsevat pitkälti samanlaisia konkreettisia asioita, joissa tuo puutos näkyy.

Runollisesti tehokas on Jesajan ”laulu viinitarhasta”, joka vertauskuvan kautta houkuttelee kuulijat tuomitsemaan itsensä.

– Ystävästäni minä tahdon laulaa, laulun rakkaasta ystävästäni
ja hänen viinitarhastaan.
Ystävälläni oli viinitarha hedelmällisellä rinnemaalla.
Hän muokkasi sen, perkasi puhtaaksi kivistä ja istutti sinne
jaloa viiniköynnöstä,
hän rakensi sen keskelle vartiotornin ja louhi kallioon viini-
kuurnan.
Hän odotti makeiden rypäleiden satoa, mutta tarha kasvoi villi-
marjoja.
Ja nyt, Jerusalemin asukkaat ja Juudan miehet, ratkaiskaa minun
ja viinitarhani asia!
Mitä pitäisi vielä tehdä viinitarhalleni? Mitä jäi tekemättä?
Minä odotin siltä rypäleitä, miksi se kasvoi villimarjoja?
– Nyt kerron teille, mitä teen viinitarhalleni.
Minä revin aidan sen ympäriltä, ja se jää eläinten laitumeksi,

minä hajotan sen muurin, ja se jää kaikkien tallattavaksi.
Minä jätän tarhani hylkymaaksi. Sitä ei enää kitketä, ei karsita,
siihen nousee ohdaketta ja orjantappuraa. Minä kiellän pilviä
sille vettä satamasta.

– Herran Sebaotin viinitarha on Israelin kansa ja Juudan
heimo se köynnös, josta hän iloitsi.
Hän odotti oikeuden valtaa, mutta kaikki oli mielivaltaa,
hän tahtoi vanhurskasta hallitusta, mutta kuuli vain katkeraa
valitusta.¹⁵

Mitä muuta voisi tehdä viinitarhalle, joka ei tuota hedelmää, vaikka
sitä kuinka hoitaisi, kuin lopettaa sen hoitaminen, antaa sen tuhoutua?
Lopussa vertaus avataan: hedelmä, jota Jumala odottaa omalta viinitar-
haltaan, on oikeus ja vanhurskaus. Israelin ja Juudan kansa on Jumalan
huolenpidon kohteena, ja vastavuoroisesti Jumala odottaa siltä vanhurs-
kautta, jota ei kuitenkaan ole näkyvissä. Vetoamalla ihmisiin hyvällä,
Jesaja yrittää saada heitä tajuamaan, että vastavuoroisesti heidän pitäisi
toimia vanhurskauden mukaan.

Aamos esittää tyyllisesti vähintään yhtä vaikuttavan yhteenvedon,
jonka perusajatus on sama kuin Jesajalla. Aamos kuitenkin antaa pelkkää
keppiä, ei lainkaan porkkanaa. Hän julistaa Jumalan puheena:

– Minä vihaan teidän juhlianne, minä inhoan niitä,
minä en voi sietää juhla kokouksianne.
Kun te tuotte minulle polttouhreja ja ruokauhreja,
minä en ota niitä vastaan.
Juottovasikoihin, joita te tuotte ateriahriksi,
minä en katsahdakaan.
– Vie pois minun luotani virsiesi pauhu!
En halua kuulla sinun harppujesi helinää.
Mutta oikeus virratkoon kuin vesi
ja vanhurskaus kuin ehtymätön puro.¹⁶

Aamos tulee häiriköimään keskelle temppelin jumalanpalvelusta ja julis-
taa, että on turha tavoitella Jumalan suosiota tällaisilla menoilla. Jumala
haluaa ennen kaikkea oikeutta ja vanhurskautta. Koska niitä ei ole, juma-
lanpalvelus on vailla merkitystä.

Erityistä molempien profeettojen vetoamuksissa on se, että he kytkevät vanhurskauden ja oikeuden noudattamisen aivan uskonnon ytimeen. Sama ilmeni myös edellä Psalmista 15. Jumala vaatii vanhurskautta, eikä Jumalaa voi lepyttää millään uhreilla tai ylistysvirsillä. Vanhurskaus on ehtona temppeliin tulijalle, ja vanhurskauden puuttuminen katkaisee kaiken yhteyden Jumalan kanssa.

Konkreettiset asiat, joita Jesaja ja Aamos nostavat esiin syyttäessä ihmisiä vanhurskauden puutteesta, ovat pitkälti samoja molemmilla. Mielenkiintoista on pohtia myös sitä, mihin 700-luvulla eaa. vaikuttaneiden profeettojen käsitys vanhurskaudesta ja sen yhteydestä arkielämän tekoihin perustui. Se ei varmastikaan ollut täysin uusi. Täytyihän heidän olettaa, että myös heidän kuulijansa ymmärtävät, mistä he puhuvat, ja tunnistavat esitettyjen syytösten ja vaatimusten oikeutuksen. Tähän liittyy neljä ulottuvuutta.

Ensinnäkin osa Jesajan ja Aamoksen syytöksistä on sellaisia, että ne kuuluvat itsestään selvästi mihin tahansa lainsäädäntöön. Profeetat esimerkiksi syyttävät kuulijoitaan suorastaan varkaiksi ja murhamiehiksi.¹⁷

Toisekseen monet syytöksistä vastaavat Tooraan sisältyvää lakia, erityisesti säädöksiä vanhimmasta lakikokoelmasta, joka tutkimuksessa tunnetaan Liiton kirjana.¹⁸ Tutkijoiden käsitykset jakautuvat sen suhteen, onko tuo lakikokoelma ollut jo jossakin muodossa olemassa ja Aamoksen ja Jesajan tuntema, toisin sanoen vetoavatko profeetat olemassa olevaan lakiin vai onko päinvastoin niin, että profeettojen julistus on vaikuttanut lakiin. (1) Profeettojen moitteissa mainitaan koron ottaminen, joka on kielletty jo varhaisimmissa lainkohdissa – ainakin oman kansan jäseniltä – ja ihmisen ainoan viitan ottaminen pantiksi. Velkoja ei siis saa käyttää hyväkseen toisen hädänalaista tilaa eikä ajaa velallista vaatimuksillaan perikatoon.¹⁹ (2) Profeettojen puheissa toistuu oikeudenkäytön vääristäminen, syyttömien julistaminen syyllisiksi ja lahjusten ottaminen, jotka löytyvät myös Tooran säädöksistä.²⁰ Viimeksi mainituissa asioissa liikutaan muinaisen Lähi-idän yleisten oikeusperiaatteiden alueella, jotka ovat vaikuttaneet myös Vanhaan testamenttiin kirjattuihin lakeihin.

Kolmanneksi on mahdollista, että profeettojen vaatimus perustui vanhaan seemiläiseen traditioon, joka vaikutti kansan tajunnassa ja jonka profeetat erityisesti toivat kuuluville. (1) Muinaisessa Lähi-idässä kiinnitettiin erityistä huomiota kaikkiin heikommassa asemassa oleviin: köyhien ohella erityisesti leskiin ja orpoihin, joilla ei ollut ketään puolustamassa heidän oikeuksiaan. Molemmat profeetat lausuvat syytöksiä

leskien ja orpojen ja vähävaraisten sortamisesta.²¹ (2) Profeetat syyttivät rikkaita siitä, että he ”liittävät talon taloon ja pellon peltoon” eli keräävät itselleen maaomaisuutta. Ilmeisesti tämä tapahtui siten, että rikkaat antoivat lainaa vaikeuksissa oleville, ja kun nämä eivät kyenneet maksamaan takaisin, he ottivat näiden perintömaat omakseen. Lain ja oikeuden mukaan voisi sanoa, että heillä oli oikeus saada takaisin, mitä olivat lainanneet. Profeetan edustama vanhurskaus meni kuitenkin pitemmälle kuin mitä laki vaatii.²²

Neljänneksi osa syytöksistä liikkuu alueilla, joista ei säädetä laeissa. Moitteet kohdistuvat vääriin asenteisiin, jotka johtavat vääriin tekoihin. Tällaiset asiat ovat pikemmin ominaisia sananlaskujen viisaudelle, joka käsittelee elämän lainalaisuuksia, miten olisi hyvä elää ja miten ei kannata toimia, jos haluaa menestyä (esim. Sananlaskut). Väärästä asenteesta todistavat ylpeys ja omahyväisyys, se että on ”viisas omissa silmissään”²³; sekä juopottelu ja ylellinen elämä ja ahneus, jotka johtavat riistämään toisia.²⁴

Profeettojen esittämä vaatimus ei siis ole kaiken kaikkiaan uusi. Erityistä on kuitenkin se kärjekkyyks, jolla he tuovat vaatimuksen julki Jumalan nimissä. Heidän esiintymisensä heijastaa varmasti myös yhteiskunnassa tapahtunutta murrosta, joka on luonut eriarvoisuutta ja aiheuttanut monia epäkohtia.

On huomattava, että se, mitä profeetat vaativat ihmisiltä, vastaa pitkälti sitä, mitä ajatellaan Jumalan olevan: ”orpojen isä ja leskien puoltaja”, joka ”tuo oikeuden sorretuille”.²⁵ Jumala itse sitoutuu samaan vanhurskauteen eli oikeuden ja totuuden mukaiseen toimintaan ja heikkojen ja sorrettujen puolustamiseen kuin mitä profeetat vaativat kuulijoiltaan.

Mainitsin edellä, että vanhurskaus on muuttanut merkitystään Uudessa testamentissa. Vanhan testamentin profeettojen vaatima vanhurskaus ei ole kuitenkaan asiasisällön tasolla hävinnyt mihinkään. Uudessa testamentissa siitä puhutaan lähimmäisenrakkautena. Rakkaus on enemmän kuin laki vaatii, rakkaus pakottaa ottamaan huomioon huonompiosaisen ja apua tarvitsevan. Uudessa testamentissa myös Jumala personifioituu rakkauteen²⁶ samoin kuin Vanhassa testamentissa vanhurskauteen. Sitä, minkälaista toimintaa ihmiseltä odotetaan, voisi kummassakin tapauksessa luonnehtia sanoilla *imitatio Dei* (”Jumalan imitoiminen” tai ”esimerkin seuraaminen”). Tässä ihanteessa on kysymys paljon enemmän kuin vain oikeuden tai lain noudattamisesta, sillä rakkauden vaatimusta ei voi koskaan täyttää kokonaan, aina riittää uusia

autettavia. *Imitatio Dei* sisältää myös vastavuoroisuuden ajatuksen: kun ihminen on saanut hyvää osaksensa, hänen tulee myös jakaa siitä toisille. Tämän ihanteen suhteen Uusi testamentti on Vanhan testamentin perillinen. Molemmat edustavat omassa kulttuuripiirissään ainutlaatuista asennoitumista. Sekä juutalaisuudelle että kristinuskolle on ominaista, että eettinen toiminta arkielämässä kuuluu uskonnon keskiöön.

LUOMISUSKO JA IHMISKÄSITYS

Luomisesta kerrotaan Raamatun alussa – itse asiassa kaksi eri kertomusta. Ensimmäinen on enemmän kiinnostunut koko universumin luomisesta; muun luomistyön päätteeksi se kertoo ihmisen luomisesta ”Jumalan kuvaksi”, ”mieheksi ja naiseksi”.²⁷ Toinen luomiskertomus on tuttu arkaainen kertomus Adamista ja Eevasta, jotka elivät Eedenin paratiisissa, kunnes lankesivat tottelemattomuuteen ja heidät karkotettiin sieltä.²⁸

Molemmat kertomukset kuvastavat hyvin Vanhan testamentin ihmiskäsitystä, joka on lähtökohdiltaan myönteinen. Kun Jumala katsoo kaikkea luomaansa (1. kertomus), hän toteaa, että se on hyvää. Ihmisestä sanotaan, että hänet on luotu ”Jumalan kuvaksi”.²⁹ Tämän ilmaisun merkityksestä on esitetty paljon erilaisia pohdintoja (puhekyky, pystyaseto, henkiset kyvyt). Tarkoitus on varmasti ainakin sanoa, että ihmisellä (kaikkine kykyineen) on erityinen asema luomakunnassa, ikään kuin Jumalan kumppanina. Ihminen ainoana pyrkii kommunikoimaan Jumalan kanssa. Vain ihminen pohtii sitä, mikä on oikein ja vanhurskasta. Ja vain ihminen voi rikkoa sitä vastaan.

Kummankin luomiskertomuksen mukaan ihmisellä on erityinen tehtävä maailmassa. Ensimmäisen perusteella se on ”alistaa muu luomakunta valtaansa”. Jumalan kuvana ihminen on ikään kuin Jumalan käskynhaltijana maailmassa, ja tässä asemassa hänellä on valta yli muun luomakunnan. Samalla hänellä on kuitenkin myös vastuu siitä, eli ihminen ei voi pelkästään käyttää muuta luomakuntaa hyväkseen. Toisessa kertomuksessa sanotaan, että ihmisen tehtävä on viljellä ja varjella. Kertomukset nousevat erilaisista elämänpiireistä ja ovat peräisin eri aikakausilta, mutta molemmat käsittelevät yhtäpitävästi ihmisen vastuuta ja tehtävää. Puhuessaan ensimmäisestä ihmisparista ne puhuvat myös yleisesti kaikista ihmisistä tekemättä erotusta ihmisryhmien tai korkeampiarvoisten

ja alempiarvoisten välillä. Kaikkia ihmisiä koskee sama arvokkuus ja vastuullisuus ja ikään kuin kumppanuus suhteessa Jumalaan. Kaksoisvirranmaan vastaavissa luomiskertomuksissa ihmiset luodaan lähinnä suorittamaan alempiarvoisia tehtäviä jumalien palvelijoina.

Vanhassa testamentissa ei liioin ole minkäänlaista luokkaetiikkaa, vaan samat eettisyyden vaatimukset koskevat erotuksetta kaikkia. Jokaisen ihmisen elämä on arvokas, yhtä arvokas, ja sen takia rikkomus köyhän, lesken tai orvon oikeuksia tai elämää kohtaan on yhtä raskas – ellei raskaampi – kuin vastaava rikkomus hyvin toimeentulevia, korkeasta asemasta nauttivia kohtaan.

Toiseen luomiskertomukseen (paratiisikertomukseen) sisältyy myös syntiinlankeemus, etiologinen tarina, jossa muinainen kertoja haluaa antaa selityksen sille, miksi ihmisten elämässä on vaivaa ja vaikeuksia. Kertomuksen mukaan kaikki johtuu siitä, että ihmiset lankesivat syntiin ja lankeemuksen seurauksena joutuivat paratiisista maailmaan, elämän kovien realiteettien keskelle, vaivojen ja räsitusten pariin. Jumala oli tarkoittanut kaiken hyväksi, mutta ihmisten omasta toiminnasta johtuu kaikki paha ja vaikea.

Voisi sanoa, että luomiskertomusten tarjoama ihmiskuva, joka on sekä Vanhan että Uuden testamentin ihmiskuva, on realistinen. Lähtökohta on hyvä, ihminen on luotu Jumalan kuvaksi. Ihmisellä on tärkeä tehtävä toimia vastuullisesti maailmassa. Jokaisen ihmisen elämä on yhtä kallis ja Jumalan suojeluksessa. Toisaalta Vanhan testamentin ihmiskuvaan kuuluu toinenkin puoli: ihminen on myös altis itsekkyyteen ja pahuuteen. Sekä hyvyyden että itsekkyyden voimat vaikuttavat ihmisessä. Tarvitaan lakia, joka hillitsee ihmisen itsekkyyttä ja pahuutta, ja tarvitaan korkealle asetettua ihannetta, joka on vanhurskauden tekeminen, lähimmäisen ja hänen oikeuksiensa ja tarpeidensa huomioon ottaminen, erityisesti heikommassa asemassa olevista huolehtiminen.

Luomiskertomukset eivät puhu mitään vanhurskaudesta, mutta ne antavat myöhemmästä näkökulmasta tavallaan uuden perustelun vanhalle ihanteelle ja elämänarvolle. Luomisuskolla ilmaistaan, että Jumalan hyvä, vanhurskas järjestys vaikuttaa koko universumissa ja koskee koko luomakuntaa ja kaikkia ihmisiä. Se, mikä oli aiemmin vain Israelin kansan elämänihanne ja -arvo, ulotetaan koskemaan kaikkia ihmisiä rajoituksetta. Syntymänsä perusteella jokainen ihminen on arvokas ja hänellä on paikka ja tehtävä tässä maailmassa. Luomisuskon pohjalta nousee myös kristinuskon piirissä ihmisten tasa-arvoisuuden ajatus. Vaikkei

yhtäläisestä arvokkuudesta Jumalan edessä heti vedetty johtopäätöksiä esimerkiksi orjuuden poistamiseksi tai tasa-arvoisen aseman antamiseksi naisille, siihen kuitenkin sisältyy se arvopohja, jolta tällaisia ratkaisuja on vähitellen pystytty tekemään. Vaikkei ihmisen subjektiivisista oikeuksista vielä puhuta mitään, kaikenlaisen vääryyden ja sorron tuomitseminen, jokaisen ihmisen arvon näkeminen ja vanhurskauden ihanne itse asiassa suojelevat yksityisen ihmisen oikeuksia ja ovat niitä juuria, joista käsitys oikeudenmukaisuudesta aikanaan versosi.

**OIKEUDENMUKAISUUDEN JUURET
VANHASSA TESTAMENTISSA**

1. Ainoan kiinnekohdan Tooran lopullisen kokoonpanon ajoitukselle antaa sen krei-kankielinen käännös, niin sanottu Septuaginta, joka syntyi kolmannen vuosisadan keskivaiheilla eaa. Joitakin myöhempiä lisäyksiä lukuun ottamatta Tooran on täy-tyntynyt saada lopullinen muotonsa neljännellä vuosisadalla tai viimeistään käännös-aikaan mennessä. Vanhan testamentin syntyvaiheista ja kokoonpanosta ks. esim. Kuula ym. 2003.
2. Juutalaisen jaotuksen mukaan Profeettoihin luetaan myös historiikirjoja (Joos., Tuom., 1.–2. Sam. ja 1.–2. Kun.), ja kolmantena ovat Kirjoitukset, joihin sisältyvät muun muassa Psalmit ja Sananlaskut. Kristittyjen Raamatussa kirjat ovat eri jär-jestyksessä. Kristittyjen eniten käyttämiä ja arvostamia ovat aina olleet varsinaiset profeettakirjat ja psalmit.
3. Sana esiintyy kahdessa eri muodossa – *שֵׁדֶדֶק* *šedeq* ja *שֵׁדָדָה* *šedaqa* – joiden merkityk-sessä ei kuitenkaan ole olennaista eroa. On arveltu, että lyhyempi muoto olisi abst-raktimpi ja pitempi muoto viittaisi konkreettisiin tekoihin, joissa ”vanhurskaus” ilmenee.
4. *שֵׁדֶדֶק* *šdq*-sanueen kääntämisestä erikielisissä raamatunkäännöksissä ks. Palola 2011, 111–153. Sana ”vanhurskaus” esiintyy jo Mikael Agricolan Psaltrarissa vuodelta 1551.
5. Eri tutkijoiden käsityksiä esittelee Palola 2011, 52–95. Kyseisen heprean käsitteen on katsottu vastaavan pitkälti Egyptin *ma'at*-käsitettä (ks. Assmann 1990).
6. Ps. 89:15.
7. Ps. 36:5–7.
8. Ps. 71:2.
9. Ps. 40:10.
10. 2. Moos. 12–14.
11. Ps. 103:6–8.
12. Ps. 98:1–3.
13. Esim. Gal. 3:8–11; Room. 1:16–17; 3:21–26.
14. Ps. 15:1–5.
15. Jes. 5:1–7. Suomalainen käännös tavoittelee heprealaisen runon sanaleiknomaista tyyliä.
16. Aam. 5:21–24.
17. Edellinen syytös Jes. 1:23; Aam. 3:19; jälkimmäinen Jes. 1:21.
18. 2. Moos. 21–23.
19. Aam. 2:8; 2. Moos. 22:25–27.
20. Jes. 1:23, 5:23, 10:1–2, 29:21; Aam. 5:10, 12; 2. Moos. 23:1–2; 7–8.
21. Jes. 1:17,23, 3:14; Aam. 2:6–7, 4:1.
22. Jes. 5:8.
23. Jes. 5:21.
24. Jes. 5:11,22, 28:1; 3:16; Aam. 4:1; 6:4.
25. Ps. 68:6; Ps. 103:6.
26. ”Jumala on rakkaus” (1. Joh. 4:16).
27. 1. Moos. 1:1–2:4.
28. 1. Moos. 2:4–3:24.
29. 1. Moos. 1:26–27.